

Analysis of the content of "jihadi and volitional training" based on the verses of the Holy Quran; Qualitative Study

Haydar Esmaeelpoor¹

Abstract

Jihad of the will empowers the soul and body and is one of the most important principles influencing the worldly and hereafter life of a Muslim. The purpose of this study is to investigate the basic question of what, how and why jihadi training and empowerment of volitional powers from the perspective of the Quran and to provide a detailed model in this regard. In this research, which is a fundamental research of descriptive-exploratory type, the theme analysis method was used to explore the example of jihadi training and strengthen the volitional powers. In order to collect and identify the concepts related to jihad, the theoretical foundations of experts were first reviewed. Then, with a comprehensive study of the Holy Quran, the related themes were extracted and coded. Research findings show that in Islam, strengthening the volitional powers is valuable when it is the way to be close to the Lord and the pleasure of the sole Creator and is accompanied by characteristics such as belief, trustworthiness, piety, knowledge and intellect. The obtained model had 5 dominant concepts, 18 comprehensive and organizing themes and 125 basic themes.

Keywords: Quran, volitional powers, content analysis, qualitative methodology, jihadi training.

1. Assistant Professor, Department of Educational Sciences (Philosophy and Islamic Education), Payame Noor University, Tehran, Iran. (Responsible author)
Email: Haydar592001@yahoo.com.

«دوفصلنامه فرهنگ پژوهی اخلاق در جامعه اسلامی»

سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

تحلیل مضمون «تربیت جهادی و ارادی» بر اساس آیات قرآن کریم؛ مطالعه کیفی

حیدر اسماعیل پور^۱

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۴/۲۳ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۹/۹)

چکیده

جهاد اراده به روح و جسم قدرت می‌بخشد و از اصول مهم تأثیرگذار در زندگی دنیوی و اخروی انسان مسلمان است. هدف تحقیق، بررسی سؤال اساسی چیستی، چگونگی و چرایی تربیت جهادی و قدرت بخشیدن قوای ارادی از نگاه قرآن و ارائه یک الگوی مفصل در این زمینه است. در این جستار که پژوهشی بنیادی از نوع توصیفی-اکتشافی است، برای کاوش نمونه تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی از شیوه تحلیل مضمون استفاده شد. برای جمع‌آوری و شناخت مفاهیم مرتبط جهاد، ابتدا مبانی نظری، صاحب‌نظران بازبینی شد. آنگاه با بررسی جامع قرآن کریم، مضمون‌های مربوط بیرون کشیده و کدگذاری شدند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد در اسلام تقویت قوای ارادی زمانی ارزشمند است که در جهت نزدیکی به پروردگار و رضای خالق یگانه باشد و با ویژگی‌هایی مانند باور، امانت‌داری، پرهیزگاری، علم،

۱. استادیار، گروه علوم تربیتی (فلسفه و تربیت اسلامی)، دانشگاه پیام نور، تهران (نویسنده مسئول)

رایانامه: Haydar592001@yahoo.com

عقل همراه باشد. الگوی به دست آمده دارای ۵ مفهوم غالب، ۱۸ مضمون فراگیر و سازمان دهنده و ۱۲۵ مضمون پایه بود.

واژگان کلیدی: قرآن، قوای ارادی، تحلیل مضمون، روش‌شناسی کیفی، تربیت جهادی.

مقدمه

معمولاً غالب تفاسیر، جهاد را کوششی می‌دانند که در عرصه ترویج فرهنگ قرآنی صورت می‌گیرد. در عین حال این تفاسیر با نگاهی کامل و جامع، در مضمون چیستی، چگونگی و چرایی تربیت جهادی و عرصه‌های آن، بررسی جامعی را انجام نداده و حد و مرزهای آن را مشخص نکرده‌اند. انسان در طول تاریخ زندگی خود همواره با چالش‌ها و خطراتی جهت ادامه دادن زندگی خود در ابعاد گوناگون مواجه بوده است و برخی مواقع نیز این چالش‌ها ابعاد مختلف وجودی جسمی، فردی، اجتماعی، سیاسی و... او را تهدید کرده است. شیوه‌ای که آدمی در جهت تأمین ابعاد گوناگون خود مورد استفاده قرار داده «جهاد» است. معمولاً جهاد و مبارزه به دو شکل مبارزه نظامی و فعالیت جهت‌دار درونی یا همان جهاد اکبر و اصغر تقسیم می‌شود. در پیشینه تاریخی اسلام، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به این دو نوع جهاد اشاره داشته‌اند؛ همچنین در تاریخ معاصر و گذشته نظام جمهوری اسلامی ایران نیز جنگ هشت‌ساله و یا همان جهاد اصغر قابل ذکر است که متریبان و شهیدان بزرگ به خوبی خود را در میدان جنگ و شهادت نشان دادند. در این مورد بیش از سیصد آیه از آیات قرآن کریم، به احکام مربوط به جهاد و دیگر امور مربوط به جنگ از قبیل اسیران، شهیدان، غزوات و... اختصاص یافته است (خرمشاهی، ۱۳۷۷)؛ اما جهاد و مبارزه انسان به این مورد محدود نشد و آدمی رشادت‌های فراوانی

را در عرصه‌های علمی و اخلاقی نشان داده است. اختیار و اراده آدمی همراه با قوت مبارزه و جهاد نمایانگر، عاملیت همراه با تلاش جهت دستیابی به اهداف تربیتی در ابعاد گوناگون است: «انسان‌شناسی الگوی جهادی، از نوع عاملیت و اختیارگرایی است و انسان از طریق اراده و تلاش می‌تواند به اقدام عملی مبادرت کند» (فاتح و همکاران، ۱۳۹۹، ۳).

در فلسفه و یا همان چیستی، چگونگی و چرایی جهاد، میان افراد، مکاتب و ادیان گوناگون، دیدگاه‌های متفاوتی بیان شده است. اسلام با نگاه ویژه توحیدمحور به گونه‌ای خاص به این موضوع پرداخته است: «هدف جهاد چیزی جز طلب خشنودی پروردگار، برقرار ساختن عدالت اجتماعی، حمایت از گمراهان، برچیدن بساط شرک و بت‌پرستی و پیاده کردن دستورات خداوند نیست» (فؤادیان، ۱۳۶۴، ۴۷).

فلسفه جهاد در اسلام جنگ مسلحانه و توسعه سرزمینی یا استعماری نیست؛ بلکه هر نوع کوششی برای پیشبرد اهداف مقدس الهی، مبارزه برای گسترش مساوات اسلامی، زدودن شرک و بت‌پرستی و نیز حمایت از بقاء جامعه اسلامی و یا دفاع از سیادت مسلمانان است (حبیب زاده، ۱۳۹۹، ۱۲). فلسفه جهاد شکوفاسازی استعدادها در یک محیط ولایی و با بهره‌گیری از راه‌های نو و ملهم از هدایت خداوند است (موسی زاده و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۳۲).

به نقل از کریمی (۱۳۹۹) در باب پیشینه موضوع، کتب متعددی در موضوع جهاد تألیف شده که نوعاً به بعد نظامی جهاد پرداخته‌اند. آثاری مانند جهاد و موارد مشروعیت آن در قرآن ۱۳۶۱؛ سیمای جهاد و مجاهدان در قرآن کریم، ۱۳۸۶؛ جنگ و جهاد در قرآن ۱۳۹۴ و جهاد در قرآن ۱۳۸۰، از این دسته‌اند؛ همچنین درباره جهاد و مبارزه با نفس یا جهاد ۱۳۹۶ و جهاد اکبر یا مبارزه با نفس ۱۳۹۴ و مقاله محمود شرفی و همکاران (۱۳۹۹) تحت عنوان بررسی مؤلفه‌های تربیت جهادی کتاب‌های درسی متوسطه اول را می‌توان نام برد.

تحلیل مضمون معمولاً در رویکرد تحلیل اطلاعات در روان‌شناسی (براون و کلارک، ۲۰۰۶)، علوم رفتاری (براون و کلارک، ۲۰۱۴) ورزش و فعالیت‌های جسمانی (براون و دیگران، ۲۰۱۷) و رشته‌های زیاد دیگری (بویاتزیس، ۱۹۹۸) مورد استفاده قرار گرفته است.

بررسی تحلیل مضمون به صورت بررسی معنادار در یک جمله، بررسی ترکیب چند مفهوم معنادار با یکدیگر و طرح الگوی جدید در تحقیقات کیفی به کار می‌رود. با بررسی‌های صورت گرفته در زمینه جهاد، تربیت جهادی در دو قالب کلی جهاد کبیر و صغیر، پژوهش‌های متنوعی صورت گرفته بود که به مواردی اشاره گردید و نگاهی جامع به فعالیت جهادی در قالب روش تحلیل مضمون در هیچ کدام از آثار اشاره‌ای نشده بود. تا کنون تک‌نگاری پیرامون تحلیل مضمون «تربیت جهادی» با رویکرد جامع چه در قالب کتاب یا مقاله در نشریات علمی-پژوهشی وجود نداشته است؛ لذا مقاله پیش رو بر آن است تا این خلأ علمی را پر کند و علاوه بر تحلیل مضمون «جهاد»، به معرفی موارد مربوط به چیستی، چگونگی و چرایی آن هم اشاره کند.

در این تحقیق با شیوه تحلیل مضمون به بررسی ماهیت مفهوم، گستردگی و معنای تربیت جهادی از دیدگاه قرآن کریم پرداخته شده است. تحلیل مضمون می‌تواند در مورد طیف متنوعی از چهارچوب‌های نظری مانند بنیادگرایی، ساختارگرایی و تحلیل گفتمان مورد استفاده قرار گیرد (تیلور، ۲۰۰۱، ۲۹۸). در تحلیل مضمون اطلاعات با واکاوی پیرامون معنا صورت می‌گیرد و هدف تحلیل فهمیدن ترکیب و پیچیدگی‌های معنا بیشتر از تکرار صرف آن است و محقق درگیر اطلاعات و تحلیل آنها می‌شود (آنلی جی ساندر و همکاران، ۲۰۱۸، ۳).

در این تحقیق، برای پاسخ دادن به سؤال‌های تحقیق از روش تحلیل مضمون و شبکه مضمون‌ها استفاده می‌شود. برای شناسایی و توضیح چیستی، چگونگی و چرایی یک پدیده می‌توان از تحلیل مضمون و برای تشریح چگونگی می‌توان از

شبکه مضامین استفاده کرد. تحلیل مضمون به دنبال دستیابی به مضمون‌های غالب یک نوشته در سطوح گوناگون است. شبکه مضامین همچنین در جستجوی تسهیل ساختار دادن و طراحی این مضامین است. شبکه مضامین بر اساس یک شیوه معین، این مضامین را ساختاردهی می‌کند: الف- مضمون‌های اصلی (کدها و نکات کلیدی موجود در متن)؛ ب- مضمون‌های سازمان‌دهنده (مقوله‌های به‌دست‌آمده از ترکیب تلخیص مضمون‌های اصلی)؛ ج- مضمون‌های فراگیر (مضمون‌های عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان یک کل)؛ سپس، این مضمون‌ها به صورت نقشه‌های شبکه وب ترسیم می‌شوند که در آن مضمون‌های برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میانشان نشان داده می‌شوند (آترید و استیرلینگ، ۲۰۰۹، ۳۹۰).

یافته‌های پژوهش

جهت انجام تحقیق، تمام کلماتی را که معنا و مفهوم مبارزه، جهاد، کوشش، کارزار و نیرومندی اراده جهادی را توضیح می‌دهند، در قرآن کریم بررسی نمودیم و بعد از آن، تمامی آیات مرتبط را استخراج کردیم. معنا و مضمون کلمات مرتبط در جدول شماره ۱ آورده شده است.

ردیف	کلمه	منبع	معنا و مفهوم
۱	جهاد	(راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۲۰۸/۳).	«جهاد» از ریشه «جهد» و «جهد» به معنای طاقت است. اکثر لغت‌شناسان، جهاد را به معنای به کار بستن تمام توان و نیرو آورده‌اند.
۲	جهد الابلا	(فیومی، ۱۴۱۴، ۱۱۲)	«جهاد الابلا» کسی است که در راه خداوند جهاد می‌کند؛ یعنی نهایت مشقت و سختی را از بلا و جنگ، متحمل می‌شود.
۳	قتل	(راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۱۳۰/۳)	جهاد از ریشه «قتل» است که در اصل به معنای زایل کردن روح از جسم است؛ ولی استعمال آن به اعتبار عملی است که فرد آن را انجام می‌دهد.
۴	ضرب	(رک: راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۴۴۸/۲).	«ضرب» در لغت به معنای زدن دو چیز به یکدیگر است. در نوع زدن، اختلاف وجود دارد؛ مثل زدن چیزی با دست، عصا، شمشیر و مانند این‌ها.
۵	حرب	(قرشی، ۱۳۷۱، ۹۸/۵).	غزو در اصل، درخواست عمل است و مطلقاً به معنای اراده و قصد نیست؛ بلکه در معنای قصد همراه با عمل به کار می‌رود و از مصادیق آن، حرکت به سوی دشمن و اراده جنگ با اوست.
۶	عز	(راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۲۵/۱)	دو واژه «حرب» و «محاربه» تقریباً مفهومی مساوی با مفهوم جنگ دارند. در اصل واژه «حرب» به معنای تاراج، غارت و ربودن غنائم است. در مکتب اهل بیت، محارب کسی است که سلاح به دست گیرد و ناامنی ایجاد کند.

در ادامه با توجه به کلمات کلیدی بیان شده، آیه‌های مربوطه استخراج گردیدند که مجموع آیات مرتبط با جهاد، ۳۷ مورد بوده است.

مجموع کل کدگذاری‌ها از قرآن کریم ۱۲۵ مورد است. ۴۱ درصد (۵۱ کد) از کدهای استخراج‌شده درباره چرایی، ۳۲ درصد (۴۰ کد) درباره چگونگی و ۲۷ درصد (۳۴ کد) درباره چِستی و تربیت جهادی و تقویت نیروی ارادی هستند. این مطلب بیانگر آن است که در قرآن بیشتر بر چرایی و سپس، چگونگی تأکید شده است؛ همچنین بیشترین فراوانی متعلق به مضمون‌های ماهیت تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی (۲۵ کد)، تربیت جهادی مطلوب اسلام (۲۵ کد) و اصول تربیت جهادی

و تقویت قوای ارادی (۲۳ کد) است که نشان می‌دهد تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی به تنهایی ارزش نیست؛ بلکه باید جهت‌گیری اراده و میل توحیدی باشد.

ابعاد الگوی تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی از دیدگاه قرآن

اهداف تحقیق	مضمون‌های فراگیر	تعداد کد
چیستی	پیامد تربیت جهادی و تقویت توان فردی	۲۱
	ماهیت تربیت جهادی و تقویت توان ارادی	۱۳
چگونگی	تربیت جهادی شایسته از دیدگاه اسلام	۱۵
	اصول تربیت جهادی و تقویت توان ارادی	۲۵
چرایی	انگیزه و هدف از تربیت جهادی و تقویت توان ارادی	۱۲
	مبانی فلسفی تربیت جهادی و تقویت توان ارادی	۱۹
	بینش تربیت جهادی و تقویت توان ارادی	۲۰
جمع کل کدگذاری‌ها		۱۲۵

بر اساس تحلیل مضمون‌ها در قرآن کریم، یک الگوی سه‌بعدی تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی طراحی شد که هر جنبه به یکی از سؤالات تحقیق جواب می‌دهد. این الگو دارای سه جنبه چرایی، چگونگی و چیستی تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی از دیدگاه قرآن کریم است. در ادامه، به تبیین هر یک از جنبه‌های این الگو و پاسخ به سؤالات تحقیق پرداخته می‌شود.

چیستی تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی از منظر قرآن کریم

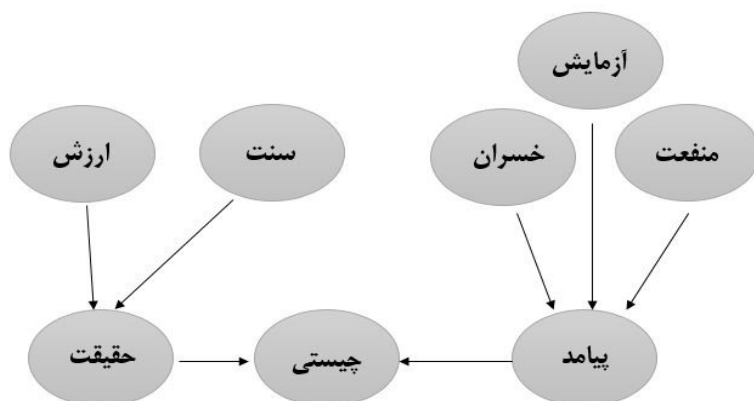
منظور از چیستی مجموعه ویژگی‌هایی است که تقویت قوای ارادی باید داشته باشد. نتیجه تحلیل مضمون‌های استخراج‌شده از قرآن کریم درباره چیستی تربیت

جهادی و تقویت قوای ارادی در چهارچوب شبکه مضمون‌ها، در شکل شماره ۳ نشان داده شده است.

مضمون‌های فراگیر	مضمون‌های سازمان‌دهنده	مضمون‌های پایه	فراوانی کد
پیامد	خسران	ناگوار	۱
		مکروه	۱
		شک و ریب	۱
	منفعت	رستگاری	۱
		استواری	۲
		هدایت	۲
	آزمایش	امتحان	۳
		رنج	۲
حقیقت	سنت	پیروزی حق	۲
		نابودی باطل	۱
	ارزش	رحمت الهی	۲
		جهان‌بینی توحیدی	۱۲

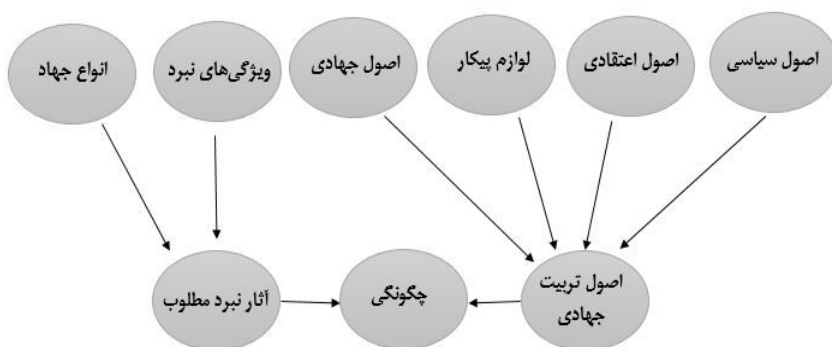
شکل سه- شبکه مضمون‌های مرتبط با جنبه چіستی تربیت‌بدنی از منظر قرآن

در ادامه، برای اینکه به نظریه اسلام درباره تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی پرداخته شود، در جدول شماره ۵، مضمون‌های مرتبط با پیامدها و چіستی تربیت جهادی آمده‌اند.

چگونگی تربیت جهادی و تقویت قوا و توان ارادی

در شکل شماره ۳ نتیجه تحلیل مضمون‌های استخراج‌شده از قرآن کریم درباره چگونگی تربیت ارادی و تقویت قوای ارادی در قالب شبکه مضمون‌ها نشان داده شده است.

مضمون‌های فراگیر	مضمون‌های سازمان‌دهنده	مضمون‌های پایه	فراوانی کد
اصول تربیت جهادی	اصول اعتقادی	پشتکار	۴
		صبر	۲
		ایثار	۳
		فعالیت	۲
	اصول سیاسی	مبارزه با شرک	۲
		شناخت فتنه	۳
		یاری مظلوم	۱
		مبارزه با دشمن	۲
	اصول جهادی	تلاش و کوشش	۱
		توانمندی مربی مبارز	۱
	لوازم پیکار	ابزار پیکار با مساعدت خداوند	۱
		همراهی علم و عمل	۳
		ایمان داشتن	۱
	آثار نبرد مطلوب	راه خدا	۹
		امیدواری	۱
		اجر عظیم	۱
	انواع جهاد	جهاد صغیر (مبارزه نظامی)	۱
		جهاد کبیر (مبارزه با هوای نفس)	۳

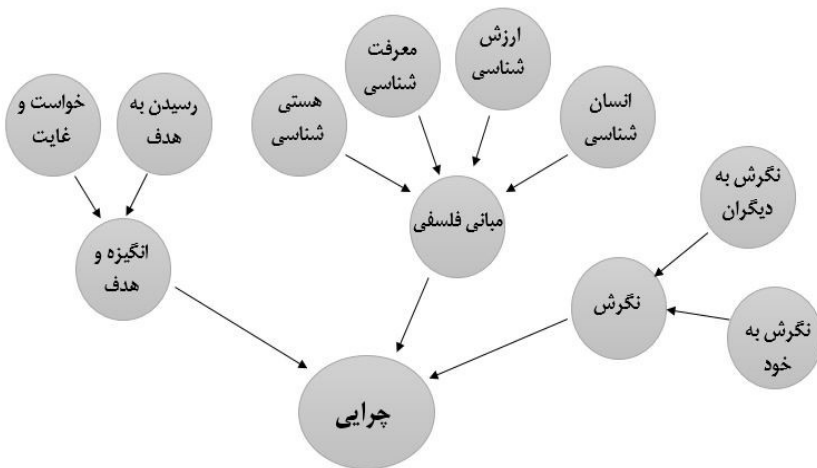
شکل دو- شبکه مضمون‌های مرتبط با جنبه چگونگی تربیت‌بدنی از منظر قرآن

در ادامه، جهت پرداختن به دیدگاه اسلام پیرامون چگونگی تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی، مضمون‌های مرتبط با اصول تربیت جهادی و تربیت جهادی مطلوب در جدول شماره ۶ نشان داده شده‌اند. همان‌گونه که در جدول می‌بینید،

اصول اخلاقی تربیت جهادی عبارت‌اند از: اصول اعتقادی، اصول جهادی، اصول سیاسی و لوازم پیکار.

چرایی تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی از دیدگاه قرآن کریم

ابتدا به بررسی چرایی تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی در قرآن می‌پردازیم. ۵۱ کد، یعنی حدود ۴۱ درصد از کدهای استخراج‌شده از قرآن کریم، به بعد چرایی و غایی تربیت جهادی و تقویت توان ارادی اشاره دارند؛ همان‌طور که در تصویر شماره ۱ نشان داده شده است، به طور کلی ضرورت تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی را می‌توان در مبانی فلسفی، نگرش‌ها، انگیزه و هدف تربیت جهادی مورد بررسی قرار داد.

شبکه مضمون‌های مرتبط با بعد چرایی تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی از منظر قرآن کریم

داشتن انگیزه و فعالیت ارادی از ملزومات زندگی بشر و از لوازم رشد و سلامتی است؛ چون انسان از زمانی که قدرت تصمیم‌گیری و فعالیت ارادی پیدا می‌کند، با شناخت تکوینی و تشریعی، فطری و آموزش محیطی توسط عناصر گوناگون پدر و مادر، معلم، دوستان و... اراده و تصمیم‌گیری و جهاد را آغاز می‌کند و تا پایان عمر هرچه فعالیت ارادی و جهادی هدف‌داری داشته باشد، از تربیت دینی و اعتقادی بهتری برخوردار بوده و به مرحله کمال خود می‌رسد و به فرموده امام علی علیه السلام، جهاد دری از درهای بهشت است؛^۲ و هرچه فعالیت جهادی او کمتر شود، به همان اندازه از مسیر سعادت دورتر می‌شود و به گمراهی و ضلالت می‌رسد. همان‌طور که در شکل شماره ۱ دیده می‌شود، در اسلام تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی به تنهایی ارزش نیست؛ بلکه تقویت اراده باید در جهت مساعدت نمودن به خود و دیگران، انسان‌شناسی، معرفت‌شناسی، ارزش‌شناسی (اخلاق و زیبایی‌شناسی)، انجام تکالیف الهی و در نهایت، رسیدن به کمال و سعادت اخروی باشد. در ادامه جهت پرداختن به دیدگاه اسلام در مورد تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی، مضمون‌های مرتبط با مبنای فلسفی، نگرش، انگیزه و هدف آن را در جدول شماره ۴ آورده‌ایم.

۲. «أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ» (نهج البلاغه، خطبه ۲۷)

جدول چهار- مضمون‌های مرتبط با مبانی فلسفی، نگرش، انگیزه و هدف تربیت جهادی

مضمون‌های فراگیر	مضمون‌های سازمان‌دهنده	مضمون‌های پایه	فراوانی کد
مبانی فلسفی	معرفت‌شناسی	دستور دین الهی	۱۱
		ضرورت دستیابی به آگاهی و بینش	۲
		اهمیت جامعه	۲
	ارزش‌شناسی	ارزش و اهمیت اراده	۳
		عامل موفقیت و پیروزی	۴
انسان‌شناسی		انسان نیازمند جهاد و مبارزه است	۱
		انسان نیازمند اراده قوی است	۱
		انسان صاحب روح و روان جاویدان است	۵
هستی‌شناسی		جبهه حق با تلاش پیروز است	۵
		باطل در نهایت نابود می‌شود	۳

۲	نداشتن خودخواهی و غرور و مراقبت از خود وحدت	نگرش به خود	نگرش
۲	مساعدت، مراقبت و نظارت امر به معروف و نهی از منکر	نگرش به دیگران	
۲	برپاداشتن نظام عدل و مساوات رضایت پروردگار متعال انجام کارهای بزرگ	عمل به وظایف دینی و الهی	خواست و غایت

همان‌طور که دیده می‌شود، تقویت اراده هم خواسته ادیان الهی و هم جامعه است و برای به دست آوردن آن، حکمت و بینش نیز ضروری است؛ همان‌گونه که آدمی به پرورش جسم، غذا، تفریح و ورزش نیاز دارد، به جهاد و فعالیت اعتقادی و ارادی نیز نیازمند است. تقویت اراده و قدرت جهادی مورد تأکید اسلام است که بتواند متریبی و انسان تربیت‌یافته‌ای را پرورش دهد که برای رضایت خداوند متعال گام بردارد، تلاش نماید و انسان را به کمال و سعادت برساند و در جهت مساعدت به دیگران تلاش کند.

نتیجه گیری

هدف از انجام تحقیق کنونی، بیان جایگاه و اهمیت تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی از نظر قرآن بود. نتایج تحقیق از سه بعد چرایی، چگونگی و چیستی قابل واکاوی است. جستجوها درباره چرایی نشان دادند که در اسلام تربیت جهادی و تقویت توان و قوای ارادی ارزش و فضیلت است و علاوه بر یک ضرورت برای سلامت روانی، عقیدتی و فکری جامعه، خواسته ادیان الهی است و اسلام همگام با تقویت ابعاد جسمی و فکری به تقویت ارادی نیز توجه کرده است؛ به صورتی که قرآن بارها کلمه «جهاد» از ماده جهد به معنای استفاده از همه توان در جهت تحقق مطلوب و کلمه «استوی» از ماده «استواء» به معنای کمال آفرینش و عدالت را استفاده کرده است. به نظر می‌رسد تعامل مستقیمی بین جهاد، توان و قوای ارادی و یادگرفتن حکمت و دانش وجود دارد. متأسفانه، با وجود اهمیت و ضرورت تربیت جهادی در دوران تحصیلی ابتدایی به عنوان حقیقی‌ترین و واقعی‌ترین نیاز، مسئولان، اولیاء و قوانین مربوطه کمترین توجه را به این حوزه داشته‌اند؛ علاوه بر این جامعه ما با فضاهای گوناگون ماهواره،^۳ جهانی‌شدن،^۴ فضای مجازی،^۵ شبکه‌های اجتماعی^۶ و نیز جنگ فرهنگی، فکری و اخلاقی در ارتباط هست و رنج می‌برد؛ اما هنوز تربیت جهادی و قوت بخشیدن به نیروی اراده امری کم‌اهمیت و زائد است و این آسیب نگرشی در مورد جهاد و حرکت ارادی بر تمام لایه‌ها و اقشار جامعه سایه افکنده است و به نظر می‌رسد با وجود پیشرفت‌های قابل توجه تا رسیدن به هدف و نقطه مطلوب راه بسیار دشواری در پیش است. دروس مرتبط با تفکر فرهنگی و تربیت جهادی متأسفانه توجهات چندانی به آنها نمی‌شود، زیرا اساساً به دلیل نفوذ تفکرات مادی‌گرایانه و پست‌مدرنیسم در میان معلمان، ترجیح تدریس و تعلیم و آموزش

3. Satellite.

4. Globalization.

5. Cyberspace.

6. Social network.

دروس دیگر در فضای مدرسه دیده می‌شود و به اثرات «درازمدت»، «آخر» گونه و آن توجهی نمی‌شود. در واقع معلمان انجام دروس مبتنی بر «تربیت جهادی» را به عنوان درسی غیررسمی و در قالب فعالیتی صرفاً «فوق برنامه» تلقی می‌نمایند که استاندارد هم برای سنجش و ارزشیابی میزان دانشی که دانش آموزان نمره کسب کند وجود ندارد و تأثیری در کارنامه او دیده نمی‌شود. این در حالی است که خداوند در آیه ۱۳ سوره انفال پرورش توان ارادی و داشتن تفکر جهادی را مستلزم تحمل سختی‌ها، بی‌مهری‌ها و رنج‌هایی می‌داند که به دلیل استقامت و تقوای الهی، با نزول فرشتگانی الهی و انداخته شدن ترس وحشت در قلب کافران نصرت الهی و پیروزی را به دنبال دارد.

نتایج پژوهش در مورد چگونگی نشان داد که انسان برای نیرومند شدن اراده، علاوه بر فعالیت جهادی امور جزئی به اقدامات اساسی حتی جان‌فشانی، دادن مال و جان و کارزار نیاز دارد و باید آگاه باشد که همه قدرت‌های به ظاهر ارادی فرعون‌گونه، ضعیف، نسبی و نابود شدنی هستند و تنها قدرت خالق یگانه است که مافوق همه قدرت‌ها و پابرجا است؛ بنابراین، آدمی باید از تکبر و خودخواهی دوری کند و اعتقاد به تربیت جهادی را به دیگران نیز آموزش دهد. نتایج تحقیق حاکی از آن است که هدف غایی تربیت جهادی و قوای ارادی، انجام تکالیف الهی و دستیابی به سعادت و جلب رضایت پروردگار متعال است؛ همچنین در مورد چپستی نتایج تحقیق نشان داد، تربیت جهادی و تقویت قوای ارادی از آن حیث مورد نظر اسلام است که با جهاد، سیاست و پیکار در راه خدا همراه باشد؛ در نتیجه اسلام بر جهاد و مبارزه کلی تأکید دارد؛ زیرا مقصود اساسی آن تأمین کمال جامعه است و با آیه شریفه «جهاد و سعادت» همگام است و نیز دستیابی به حقیقت واقعی مطلوب سازگاری دارد که با تزکیه و کوشش جهادی همراه است و چنانچه جهادگر واقعی دارای فضیلت‌ها و خصوصیات اخلاقی و الهی باشد، برای اسلام و جامعه خود مایه بسی افتخار است؛ همچنان که سردار حاج قاسم سلیمانی جهادگر به تمام معنا در

دل‌ها جای گرفته است و از محبوبیت جهانی برخوردار شده است؛ و این نه تنها به خاطر حضور تمام‌عمر او در صحنه‌های جنگ و جهاد، بلکه به دلیل سجایای اخلاقی، الهی و دینی ایشان است؛ بنابراین برنامه‌های پاسداری از سلامت اراده باید به گونه‌ای باشد که به سلامت دین، روح، اخلاق، اعتقاد و قلب انسان ضرر و زیانی نرساند؛ بنابراین، روح، قلب، نگاه الهی و دینی و اخلاق اصل هستند و اراده و انگیزه‌های متوجه امور دیگر همه فرع هستند؛ البته برخی امور فرعی، پرورش و بارآوردن آن برای به ثمر رسیدن اصل لازم است. اسلام ویژگی‌های یک جهادگر مسلمان را داشتن ایمان، ایثار، پشتکار، اراده، موفقیت، عدم تکبر و خودخواهی، دانش و بینش دینی و نظارت، مساعدت و کمک به دیگران می‌داند. بارزترین نمونه یک جهادگر واقعی، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است که توان و قدرت ارادی بی‌نظیری داشته است. پیامبر اعظم، برای حفظ سلامت و توان ارادی خود همیشه فعالیت‌های جهادی از قبیل تعامل با دیگران و مساعدت به آنان در ابعاد اجتماعی، عبادت و اطاعت در غار حراء، شب‌زنده‌داری، دعا و خلوت گزیدن در بعد فردی را انجام می‌دادند. بدون تردید، بین جهاد، اراده و قوه تصمیم‌انسان ارتباط نزدیک و نیرومندی وجود دارد. به این دلیل است که در اسلام، تنها به پرورش اراده توجه نشده است، بلکه به موازات اراده به نهایت و غایت، جهت و مسیر توحیدی آن نیز توجه شده است و سفارش و تأکیدهای فراوانی در زمینه تربیت و تقویت آن آمده است. از آن موارد می‌توان به نظارت، مراقبت، امر به معروف و نهی از منکر، برپاداشتن نظام عدل، مساوات و رضایت پروردگار متعال اشاره کرد.

در مورد چگونگی، نتایج پژوهش نشان داد که فعالیت جهادی ایجادکننده ویژگی‌هایی چون صبر، پشتکار و ایثار در متربیان است. تربی با دستیابی به این ویژگی‌ها به مبارزه با شرک، شناخت فتنه و یاری مظلوم می‌پردازد و همیشه جهاد با دشمن را سرلوحه کارهای خود قرار می‌دهد؛ بر این اساس تربی به کوشش جهادی، اهمیت و توانمندی در این زمینه آگاهی دارد و به فراهم نمودن ابزار نبرد با

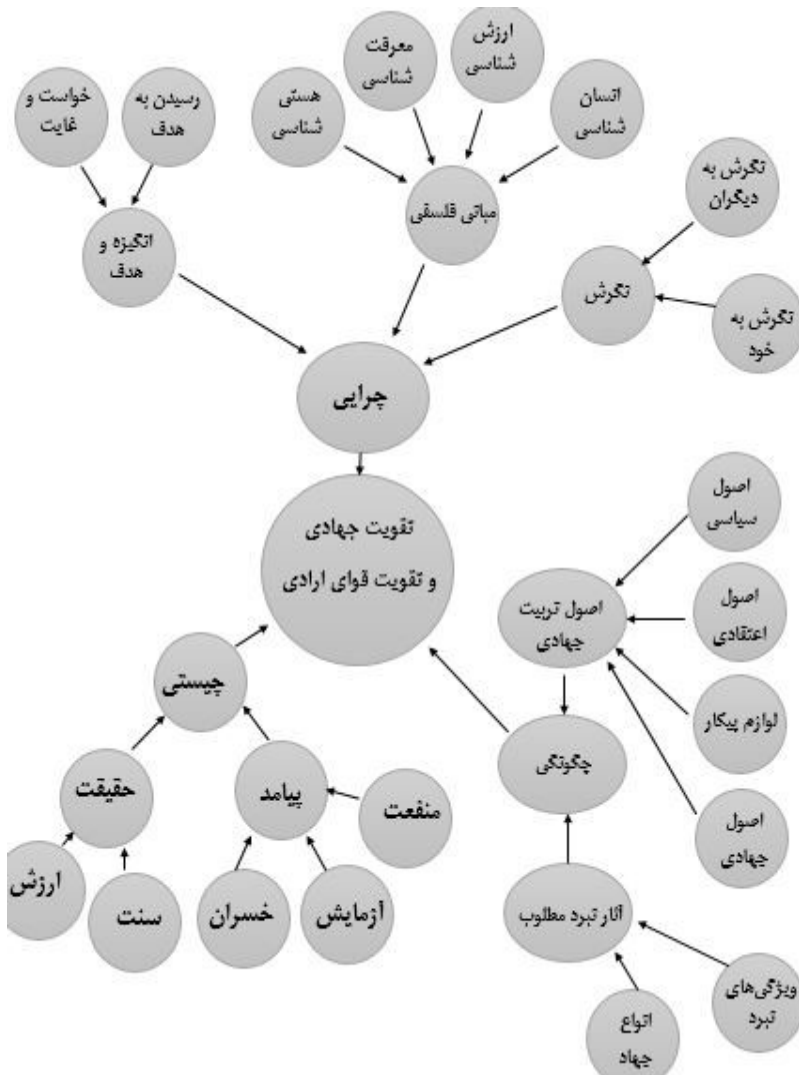
مساعادت خداوند متعال همراه با علم و عمل می‌پردازد؛^۷ همچنین متربی مانند اصحاب حضرت موسی علیه السلام در گذر از نیل امیدواری و رجا را همراه با ثمرات آن دست می‌یابد و به این موضوع آگاه است که جهاد صرفاً جنگ میدان نظامی نیست، بلکه عرصه مبارزه با هوای نفس نیز نقشی اساسی در فعالیت انسان دارد.^۸

نتایج تحقیق نشان داد که پایبندی و یا عدم اعتقاد به فعالیت و تربیت جهادی دارای پیامدهای خسران‌بار و زیان‌آوری چون ناگواری، مکروه بودن، شک و ریب و نیز منافی چون رستگاری، استواری و هدایت را به دنبال دارد؛^۹ همچنین قرآن مسیر سعادت و کمال آدمی را همراه با امتحان و رنج توأم می‌داند و به این مبنا اشاره دارد که کمال و خوشبختی انسان از مسیر سختی‌ها و دشواری‌ها می‌گذرد؛ همچنین نهایت پیروزی حق و نابودی کفر و باطل سنتی حقیقی است که نهایتاً رحمت خالق یگانه پیروزی انسان مؤمن را در پی دارد.

۷. انفال، ۶۰.

۸. فرقان، ۵۲.

۹. فصلت، ۳۰.

همان گونه که در مقدمه و بیان مسئله بیان شد تا به حال تحقیق کاملی پیرامون تربیت جهادی از دیدگاه قرآن کریم انجام نشده است. به دلیل اهمیت تربیت جهادی به دنبال ارائه مدلی جامع پیرامون تربیت جهادی و ارادی از دیدگاه قرآن هستیم. با توجه به یافته‌های پژوهش، مدل به‌دست‌آمده در شکل شماره ۴ دیده

می‌شود که حاوی سه پرسش اصلی تحقیق، یعنی چرایی، چگونگی و چیستی تربیت جهادی و ارادی است.

منابع

- قرآن الکریم، ترجمه: آیت الله العظمی ناصر مکارم شیرازی، ۱۳۹۸، بی‌جا: مدرسه الامام علی بن ابیطالب علیه السلام.
- نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، ۱۳۹۸، بی‌جا: موسسه تحقیقات امیر المؤمنین علیه السلام.
- ۱. بابایی مجرد، حسین؛ عبدالحمید، مهدی، ۱۳۹۶، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، قم: بی‌نا.
- ۲. حر عاملی، محمد بن حسن، ۱۳۹۶، وسایل الشیعه، قم: نشر ناس.
- ۳. حبیب زاده، توکل، ۱۳۹۹، «جهاد در اسلام به مفهوم «مسئولیت حمایت»»، نشریه حقوق عمومی اسلامی، سال اول، شماره اول، پاییز و زمستان، صص ۲۷-۴۶.
- ۴. خمینی، روح‌الله، ۱۳۹۴، جهاد اکبر یا جهاد نفس، قم: موسسه پژوهشی و آموزشی امام خمینی.
- ۵. خرمشاهی، بهاء‌الدین، ۱۳۷۷، دانشنامه قرآن و قرآن‌پژوهی، تهران: انتشارات دوستان و ناهید.
- ۶. شرفی، محمود و همکاران، ۱۳۹۹، «بررسی جایگاه مؤلفه‌های تربیت جهادی در کتاب‌های درسی متوسطه اول»، فصلنامه پژوهشی مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی.
- ۷. شیروانی، علی، ۱۳۸۶، سیمای جهاد و مجاهدان در قرآن (تفسیر سوره انفال)، قم: مرکز جهانی علوم اسلامی.
- ۸. طاهری خرم‌آبادی، حسن، ۱۳۸۰، جهاد در قرآن، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۹. کریمی، محمود؛ بخشی محمدرضا، ۱۳۹۹، «مفهوم‌شناسی جهاد کبیر در قرآن کریم و تبیین عرصه‌های آن»، دو فصلنامه علمی پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن/ شماره شانزدهم/ بهار و تابستان ۱۳۹۹، صص ۱۸۷-۲۰۶.

۱۰. فؤادیان، شیخ رمضان، ۱۳۶۴، **سیری در جهاد**، تهران: انتشارات فرهنگ انقلاب اسلامی.
۱۱. مطهری، مرتضی، ۱۳۶۱، **جهاد و مشروعیت آن در قرآن**، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۲. مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۹۴، **جنگ و جهاد در قرآن**، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۱۳. موسی‌زاده، زهره؛ کشاورز، سوسن، ۱۳۹۷، «**کاربست مؤلفه‌های مدیریت جهادی در سازمان‌های آموزشی**»، فصلنامه علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، پاییز و زمستان، سال ششم، شماره ۱۱.

14. Attride-Stirling, J, 2001, Thematic networks: An analytic tool for qualitative research, *Qualitative Research*, No. 1, pp. 385-405.
15. Wen, xu, Katina, zammit, 2020, Applying Thematic Analysis to Education: A Hybrid Approach to Interpreting Data in Practitioner Research, *International Journal of Qualitative method*.
16. Boyatzis, R. E, 1998, Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development, Sage.
17. Braun, V; Clarke, V; Weate, P, 2017, Using thematic analysis in sport and exercise research. In Smith, B., Sparkes, A. C. (Eds.), *Routledge handbook of qualitative research in sport and exercise* (pp. 213–227). Routledge.
18. Clarke, V; Braun, V, 2014, Thematic analysis, In Michalos, A. C. (Ed.), *Encyclopedia of quality of life and well-being research* (pp. 6626–6628). Springer.
19. Braun, V; Clarke, V, 2006, Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, No. 3(2), pp. 77–101.
20. nnelie J. Sundler; Elisabeth Lindberg; Christina Nilsson; Lina Palmé, 2019, Qualitative thematic analysis based on descriptive phenomenology.
21. Taylor, G. W; Ussher, J. M, 2001, Making sense of S&M: A discourse analytic account, *Sexualities*, No. 4(3), pp. 293-314.